O‘RTA ASRLAR MADINA SHAHRI TOPOGRAFIYASINI O‘RGANISHDA AL-SAMHUDIYNING «XULOSAT AL-VAFO» ASARI BIRLAMCHI MANBA SIFATIDA

Soxibova Umedaxon Shuxratovna
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XV asr Hijoz tarixnavislik maktabining yetuk vakili Ali bin Abdulloh al-Samhudiyning «Xulosat al-vafo» asari o‘rta asrlar Madina shahri tarixi, topografiyasi, me’morchiligi va gidrologik tizimini o‘rganishda birlamchi manba sifatida tahlil qilingan. Muallifning ilmiy shakllanishida Movarounnahr ilmiy maktabining o‘rni hamda u tomondan amalga oshirilgan Hujrai Saodat restavratsiyasining ahamiyati yoritilgan. Asar yo‘qolgan o‘rta asrlar manbalarini verifikatsiya qiluvchi ko‘prik-hujjat sifatida baholangan.*

Kalit so‘zlar: *al-Samhudiy, «Xulosat al-vafo», Madina topografiyasi, Hujrai Saodat, geourbanistika, Movarounnahr maktabi, vizual tahlil, birlamchi manba.*

Kirish (Introduction)

Jahon tarixshunosligida o‘rta asrlar Sharq urbanizatsiyasi, muqaddas arxitektura va shahar topografiyasi tarixini birlamchi manbalar silsilasi asosida qayta baholash dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Islom olamining intellektual va geosiyosiy markazlaridan biri bo‘lmish Madinai Munavvaraning VII–XV asrlardagi ijtimoiy-siyosiy va me’moriy o‘zgarishlarini o‘rganishda o‘rta asrlar davri Hijoz tarixnavislik maktabining reformatori Nuruddin Ali ibn Abdulloh as-Samhudiy (1440–1506) fenomenal o‘rin tutadi [2, B. 245].

Allomaning bizgacha yetib kelgan va o‘zi tomonidan ixchamlashtirilgan «Xulosat al-vafo bi-axbor dor al-Mustafo» asari o‘rta asrlar davri geourbanistikasining eng mukammal ensiklopedik namunalaridan biridir [1, B. 16].

Tadqiqot metodologiyasi (Methods)

Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy tahlil, matnshunoslik, manbaviy verifikatsiya va empirik ma’lumotlarni tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. As-Samhudiy uslubini baholashda uning Qohira va Haramayn ilmiy markazlarida Shamsuddin al-Javjariy, Jaloliddin al-Mahalliy va munaqqid Shamsuddin as-Saxoviy kabi akademiklardan olgan tahsili, an’anaviy hadis va fiqh tekshiruvi (*samā’* va *ijoza* tizimi) metodologiyasi tahlilga tortildi [2, B. 246].

Ayniqsa, allomaning aqiyda va usul sohasidagi intellektual dunyoqarashi shakllanishida Movarounnahr ilmiy maktabi vakillarining o‘rni qiyosiy o‘rganildi. U o‘z ustozlari huzurida markaziy osiyolik buyuk mutafakkirlar — Najmuddin an-Nasafiy hamda Sa’duddin Taftazoniyning («Sharhul aqoid an-Nasafiyya», «Al-Talxis» va «Al-Mutavval») fundamental asarlarini tanqidiy matnshunoslik mezonlari asosida to‘liq tamomlagan. Ushbu metodologik poydevor uning tarixiy ma’lumotlarni o’rganishda o‘ta sinchkov, xolis va murosasiz munaqqid bo‘lib yetishishini ta’minlagan [3, B. 50].

Natijalar va tahlil (Results and Discussion)

As-Samhudiy ilmiy faoliyatidagi va umumislom tarixidagi eng favqulodda voqea — hijriy 881 (milodiy 1477) va keyingi 886 (milodiy 1481) yillardagi yirik yong‘indan so‘ng, Sulton Qayotboy topshirig‘i bilan muqaddas Hujrai Saodat (Payg‘ambarimiz va ikki sahobalari qabrlari joylashgan ichki xona) devorlarining restavratsiya jarayoni bilan bog‘liqdir [1, B. 12]. Alloma maxsus ta’mirlash komissiyasi tarkibida ushbu muqaddas hujraning ichki qismiga shaxsan kirishga muvaffaq bo‘lgan.

Manbaviy verifikatsiyaga ko‘ra, as-Samhudiy Hujrai Saodat ichiga kirgan, uning arxeologik va vizual holatini o‘z ko‘zi bilan ko‘rib, qabrlar atrofida restavratsiya ishlarini olib borgan dunyodagi eng oxirgi olim-tarixchi hisoblanadi. U shaxsan o‘tkazgan ushbu empirik tadqiqot natijalarini «Xulosat al-vafo» asarida muhrlab, hujra me’morchiligi, ichki tuprog‘i hamda qabrlar sathining aniq topografik o‘lchovlarini vizual tahlillar asosida tasvirlab bergan [1, B. 12].

1481-yilgi dahshatli yong‘inda allomaning yillar davomida mashaqqat bilan to‘plagan qo‘lyozmalari va tamomlanish arafasidagi «Iqtifaul vafo» nomli ilk yirik asari butunlay yonib kul bo‘lgan bo‘lsa-da, u o‘zining benazir xotirasi poydevorida ulkan yozma merosni qayta tikladi [1, B. 15]. «Xulosat al-vafo» asarining eng quvvatli qismi aynan VII–XV asrlar davomida Masjid an-Nabaviy me’morchiligining poydevoridan boshlab, xalifalar (Umar, Usmon, al-Valid) hamda Mamluk sultonlari davridagi kengaytirilishi, restavratsiyalari, shahardagi tarixiy obidalar, Baqi’ qabristoni, suv tarmoqlari va tarixiy quduqlarning aniq joylashuv koordinatalarini o‘z ichiga oladi.

As-Samhudiy ilmiy merosining o‘ziga xos metodologik ahamiyati shundaki, u o‘z asarlarini yozishda o‘zidan oldin yashagan, biroq vaqt o‘tishi bilan qo‘lyozmalari yo‘qolib, bizgacha yetib kelmagan o‘rta asrlar yirik tarixchilarining (masalan, IX asr muallifi Ibn Zabola, XIII asr olimi Ibn an-Najjor, XIV asr topografi al-Matariy va al-Marog‘iy) matnlaridan mukammal iqtiboslar keltirgan [1, B. 11]. Samhudiyning asari yo‘qolgan manbalarni tiklovchi "Ko‘prik-manba" funksiyasi bajargan.

Xulosa (Conclusion)

O‘tkazilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. «Xulosat al-vafo» asari VII–XV asrlar Madina shahar arxitekturasi evolutsiyasi, gidrologik va topografik tizimini xolis akademik mezonlar asosida o‘rganishda verifikatsiya darajasi eng yuqori bo‘lgan mutloq ko‘prik-manba va birlamchi tayanch hujjat vazifasini o‘taydi.
2. Muallifning Movarounnahr ilmiy maktabi mezonlari asosida shakllangan tanqidiy-matnshunoslik qarashlari asarning ishonchlilik darajasini ta'minlagan.
3. Yo‘qolgan ilk o‘rta asrlar manbalarining parchalari ushbu asar tarkibida saqlanib qolgani sababli, u o‘rta asrlar geourbanistikasini o‘rganishda qayta baholanmas qimmatga ega.
4.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Al-Jakniy, Muhammad al-Amin. (Tahqiq). / As-Samhudiy, Ali ibn Abdulloh. Xulosat al-vafo bi-axbor dor al-Mustafo. – Madina i Munavvara: Maktabat Habib Mahmud Ahmad, 1417 h. / 1996 m. – Al-Juz’ al-avval. – 16 b.
2. Shamsuddin al-Saxoviy. Ad-Dov’ul lami’ li-ahlil qarnit tasi’. – Qohira: Maktabat al-Quds, 1354 h. / 1935 m. – J. 5. – B. 245–247.
3. Ibn al-Imod al-Hanbaliy. Shazarotuz zahab fi axbori man zahab. – Bayrut: Dor Ibn Kasir, 1406 h. / 1986 m. – J. 8. – B. 50–51.